

УДК 94(477)«1917-1921»

АНАСТАСІЯ ГЕВКО

м. Миколаїв

rextery@gmail.com

СЕЛЯНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1917–1921 рр.) У МЕМУАРНІЙ СПАДЩИНІ

У статті досліджуються мемуарні джерела з історії селянського повстанського руху на Півдні України періоду національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Ключові слова: мемуари, Південь України, селянський повстанський рух, Українська революція.

Тривалий час селянський повстанський рух на Півдні України незважаючи на значну кількість публікацій, залишається темою, що викликає особливий інтерес серед науковців, зокрема джерельна база цієї проблеми.

Недостатня вивченість даного питання дає можливість ідентифікувати селянський повстанський рух південного регіону України як «білу пляму» нашого минулого, характерну для такого складного суспільного явища як національно-визвольна боротьба 1917–1921 рр. Сучасний стан дослідження селянського повстанського руху та революційних подій 1917–1921 рр. вимагає залучення нових комплексів історичних джерел.

Актуальність дослідження саме мемуарної спадщини повстанського руху на Півдні України зумовлена наявністю в ній багатого фактологічного матеріалу, який може бути відсутнім в інших видах джерел; адже мемуарна література насичена враженнями, спостереженнями, роздумами свідків та учасників тих подій. Слід вказати важливу їх особливість, зумовлену наявністю не лише спогадів, особистих вражень, опису тих чи інших подій, але і елементів дослідницького характеру.

Мета статті – проаналізувати мемуарні джерела та їх значення у висвітленні питання селянського повстанського руху на Півдні України в контексті революційних подій 1917–1921 рр.

Усі спогади, присвячені повстансько-партизанському рухові селян, умовно можна поділити на чотири великі групи. Серед них:

Мемуари військових і політичних діячів українського визвольного руху.

Твори більшовиків – військових командирів, партійних, радянських діячів і активістів.

Мемуари керівників та учасників білогвардійського руху.

Спогади безпосередньо учасників повстанської боротьби [14, 56].

Комплекс інформаційних відомостей з даних джерел дає можливість більш-менш відтворити цілісну картину повстанського руху селян на Півдні України.

Маловідомий матеріал з історії Української революції та Громадянської війни містяться в працях керівників Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР – В. Винниченка, П. Скоропадського, С. Петлюри [17].

Цінними дослідження мемуарно-археографічного характеру є праці Д. Дорошенка [8], І. Мазепи [12], П. Христюка.

Варто виокремити працю П. Христюка «Замітки і матеріали до історії Української революції», що містить чималу кількість історичних документів. П. Христюк колишній генеральний писар і міністр Центральної Ради, не будучи істориком за фахом, виявив себе досить вправним дослідником [19]. Проте, Христюк як і більшість авторів згаданого періоду ідеалізують Центральну Раду і Директорію УНР та негативно ставиться до повстанського руху, недооцінюючи роль повсталого селянства як одного із ключових факторів у визвольній боротьбі.

Інформаційно насиченим вважається матеріал історико-мемуарних праць більшовицьких військових командирів, радянських діячів і активістів. Серед авторів цих творів – командуючий Українським фронтом В. Антонов-

Овсієнко, член радянського уряду В. Затонський, член реввійськради 3-ї армії Ю. Щаденко, керівники більшовиків в Одесі та Миколаєві Ф. Анулов [2], Я. Ряппо [16] та ін. У їхніх працях ми знаходимо відомості про плани військового командування більшовиків, склад і кількість повстанських загонів, їх участь у боях з військами Антанти та ін. [13, 44].

Праця В. Антонова-Овсієнка «Записки о гражданской войне» [1] зберегла розмаїття документального матеріалу, в тому числі щодо повстанського руху. Невідомі подробиці про радянське підпілля містяться у книзі Г. Колоса «Заметки о подполье и вооруженной борьбе» [10]. Важливі свідчення і документальні матеріали щодо боротьби з антирадянським повстанським рухом, зокрема махновським знаходимо у спогадах Л. Троцького і М. Фрунзе.

На жаль, більшість цих робіт необ'єктивні у висвітленні повстанського-партизанського руху, особливо антибільшовицького напрямку, вважаючи його «бандитським та контрреволюційним». Найбільше цей висновок стосується робіт більшовиків – керівників загонів, які брали участь у придушенні селянських повстань.

Важливі подробиці боротьби селян вміщено у праці Ф. Анулова – керівника зведеного загону по боротьбі з «куркульськими заколотами» та в статтях В. Каверіна та В. Ауссема [3] А. Шліхтер (в 1919 році – наркомпрод України) у своїй роботі, характеризуючи положення на місцях перед початком антибільшовицьких повстань, писав, що у багатьох районах відсутня тверда влада, а причина в хитанні бідняцьких прошарків, які невпевнені у міцності влади більшовиків [21, 43].

Один із керівників боротьби проти денікінщини та «куркульських повстань» в Херсонській губернії Я. Ряппо дав негативну оцінку повстанням антибільшовицького напрямку біля Миколаєва, проте, слушно вказав, що однією із причин їх виникнення послужила мобілізація в Червону армію. Як приклад «справжніх» селянських повстань, Я. Ряппо наводить Висунську та Баштанську республіки спрямовані проти денікінського режиму. При цьому він не розуміє, що антибільшовицькі «куркульські повстання» літа 1919 року і

створення «республік» проти режиму Денікіна восени цього ж року були проявом єдиного селянського руху Півдня України [16, 41].

Що ж стосується мемуарів білогвардійських воєначальників, то за радянських часів цей пласт джерел був малодоступним для науковців. Найбільш змістовні свідчення про боротьбу з повстанцями залишили Я. Слащов, А. Денікін, А. фон Лампе [15]. Особливо велике значення мають спогади Я. Слащова «Операции белых против Петлюры и Махно на южной Украине» [18], які дають фактичний матеріал, відсутній в інших джерелах. Аналізуючи це джерело чітко простежується місце повстанської боротьби як одного із ключових факторів поразки Білого руху. Зрозуміло, що спогади цих воєначальників залишаються цінним мемуарним джерелом з історії селянського повстанського руху наприкінці 1919 р. на Півдні України, проте їх свідчення не дарма хибують на фактологічні неточності, адже прослідковується прихованість негативних сторін білогвардійщини.

Нарешті, спогади звичайних свідків збройної боротьби, що точилась на Південній Україні, М. Ф. Жуніна, М. Алексеева не лише містять цікаві відомості щодо перебігу бойових дій, а й допомагають краще зрозуміти сприйняття тих подій сучасниками [7]. Так, про повстанський рух в регіоні, під час Першого Зимового походу, про настрої повстанців та місцевого населення розповідають спогади П. Дяченка [9]. Таким чином, мемуари безпосередніх учасників повстань дають важливий фактологічний матеріал для порівняння та конкретизації подій з іншими видами джерел.

Антиденікінській боротьбі селян присвячені «істпартівські» збірники спогадів. Цикл статей учасників миколаївського підпілля дає ґрунтовний показ антиденікінського повстанського руху селян, виділяє як неординарне явище діяльність Висунської та Баштанської «республік».

Дійсно найвищим етапом розвитку повстансько-партизанського руху антиденікінського спрямування на Півдні України було створення формувань державного типу – Висунської та Баштанської «республік». Причини їх утворення сягають в глибоке минуле –

період заснування цих сіл козаками-бунтарями. У Висунську і Полтавці-Баштанці весь час трималися традиції непокірної «селянської вольниці», яка проявляла себе в 1905–1907 рр., а особливо в часи Української революції.

Слід виокремити спогади учасників Баштанської республіки, зокрема С. Гайдука, С. Теселька, які дають змогу зрозуміти історичні реалії, мотиви дій, їх сподівання, розкрити світоглядні особливості. Невеликим екскурсом в минуле є спогади ще одного учасника повстання у Висунську П. Школяренка [20].

Керівники радянського партизанського руху на Катеринославщині – Й. Лантух та Л. Іванченко розглядають партизанщину лише як засіб боротьби, а не як мету, за яку треба боротись. Українських боротбистів та борбистів вони оцінюють за їх впливом на повстанський рух селян і розуміють, що з ними краще йти єдиним фронтом [11, 128].

Проте у своїх спогадах автори з радянського табору, своїм головним завданням ставлять повне підпорядкування усіх небільшовицьких партій радянському командуванню. Такі ж думки простежуються і в спогадах членів підпільної «п'ятірки» в Одесі під час денікінщини В. Лапіної та О. Рекіса. Слід зауважити, що недоліком названих робіт є спроба авторів довести, що повстанський рух селян виник саме під керівництвом більшовиків [4, 22].

Очевидним є той факт, що чимала кількість спогадів нажалі залишилась неопублікованою. Частина їх зберігається в фондах Одеського, Миколаївського, Херсонського держархівів. Прикладом слугують спогади начальника штабу Баштанської республіки П. М. Тура «О революционном движении на Херсонщине», які є неопублікованими, хоч і містять цікаву інформацію про діяльність повстанських армій Висунська та Баштанки після розгрому «республік», висвітлюють вплив боротбистів, борбистів, анархістів на селянський повстанський рух на Півдні України [6].

Проблема мемуарної спадщини селянського повстанського руху на Півдні України протягом 1917–1921 років є не надто дослідженою науковцями, а особливо його локальні аспекти, пов'язані з діяльністю як окремих

повстанських загонів, так і таких політичних утворень як «селянські республіки».

Як підсумок, зауважимо, що враховуючи відсутність цілісних опублікованих документальних комплексів з цієї проблеми, мемуарні свідчення мають надзвичайно важливе, а подекуди навіть першорядне значення для дослідника. Мемуари, як джерело історії повстанського руху на Півдні України в контексті Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. містять багатий фактологічний матеріал, який дозволяє значно глибше і повніше розкрити досліджувану проблему. Але кожному досліднику не варто забувати про те, що їх специфіка як джерел суто індивідуального походження зумовлює фактологічні неточності, що викликано суб'єктивним сприйняттям подій чи обмеженістю людської пам'яті, а інколи й умисним спотворенням якихось фактів та явищ.

Мемуарна спадщина хоч і є надзвичайно цінним інформативним джерелом, завжди вимагає критичного аналізу із застосуванням широкого комплексу джерелознавчих прийомів. Без ретельного вивчення походження мемуарів, мети, часу і умов їх створення, без аналізу та зіставлення їх змісту з іншими джерелами неможливо визначити достовірність наведених у них відомостей, об'єктивну їх цінність.

Список використаних джерел

1. Антонов-Овсеєнко В. А. Записки о гражданской войне / Владимир Александрович Антонов-Овсеєнко. — М.—Л. : Высший военный редакционный совет, 1928–1933. — Т. 1–4.
2. Анулов Ф. А. Прорыв / Филипп Анастасьевич Анулов // Летопись революции. — 1927. — № 4. — С. 116–139.
3. Ауссем В. К. К истории повстанчества на Украине / Владимир Христианович Ауссем // Летопись революции. — 1926. — № 5.
4. Боган С. М. Повстанський рух в Одеській губернії у 1920–1923 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Боган Сергій Михайлович. — Одеса, 2004. — 220 с.
5. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції, марець 1917 р. — грудень 1919 р. / Володимир Винниченко. — К. : Вид-во політичної літератури України, 1990. — Ч. 1—3 ; Петлюра С. В. Статті / Симон Васильович Петлюра — К. : Дніпро, 1993. — 341 с.
6. Державний архів Одеської області (Держархів Одеської області), Ф. 2, Оп. 1, Спрв. 1198, Арк. 65.
7. Державний архів Кіровоградської області (Держархів Кіровоградської області) — Р-7141. — Оп. 1. — Спр. 176, Арк. 2.
8. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.) / Дмитро Іванович Дорошенко. — К. : Темпора, 2007. — 632 с.

9. Дяченко П. Г. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР / Петро Гаврилович Дяченко. — К. : Стікс, 2010. — 448 с.
10. Колос Г. А. Заметки о подполье и вооруженной борьбе 1918–1919 гг. / Григорий Авксентьевич Колос. — Днепропетровск, 1927. — 47 с.
11. Котляр Ю. В. Мемуари — джерело з історії селянського повстанського руху на Півдні України / Ю. В. Котляр // Наукові праці. Політичні науки: науково-методичний журнал. — Миколаїв : Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2001. — С. 127–129.
12. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр.: Спогади / Ісак Мазепа. — К. : Темпора, 2003. — 608 с.
13. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років / Р. Я. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. — К. : Інститут історії України НАН України, 2009. — Вип. 4. — С. 31–58.
14. Приказюк О. О. Никифор Григор'єв і григор'євський повстанський рух: нарративні джерела / О. О. Приказюк // Гуржіївські історичні читання. — 2014–2015. — Вип. 8–9. — С. 55–58.
15. Революция на Украине по мемуарам белых. — М. — Л. : Государственное издательство, 1930. — 435 с.
16. Ряппо Я. П. Революционная борьба в Николаеве 1918–1919 гг. (воспоминания) / Ян Петрович Ряппо // Летопись революции. — 1924. — № 4. — С. 5–43.
17. Скоропадський П. П. Спогади: кінець 1917 — грудень 1918 / Павло Петрович Скоропадський. — К. : — Філадельфія, 1995. — 492 с.
18. Слащов Я. А. Операции белых против Петлюры и Махно на южной Украине / Яков Александрович Слащов // Военный вестник. — 1922. — № 9–10. — С. 38–43.
19. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / Павло Христюк. — Прага, 1922. — Т. 4. — 192 с.
20. Школяренко П. Юність моя бойова / П. Школяренко // Народна трибуна. — 1969. — 13 вересня.
21. Шліхтер О. Боротьба за хліб на Україні в 1919 р. / Олександр Григорович Шліхтер // Літопис революції. — 1928. — № 2. — С. 41–45.

ANASTASIA HEVKO
Mykolaiv

THE QUESTION OF PEASANT REBEL MOVEMENT IN THE SOUTH UKRAINE (1917–1921) IN MEMOIR HERITAGE

In the article investigated the memoirs sources of the history of peasant rebel movement in the South of Ukraine in the period of the national democratic revolution 1917–1921.

Key words: memoirs, South Ukraine, peasant rebel movement, Ukrainian revolution.

АНАСТАСІЯ ГЕВКО
г. Николаев

КРЕСТЬЯНСКОЕ ПОВСТАНЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ НА ЮГЕ УКРАИНЫ (1917–1921 гг.) В МЕМУАРНОМ НАСЛЕДИИ

В статье исследуются мемуарные источники по истории крестьянского повстанческого движения на Юге Украины периода национально-демократической революции 1917–1921 гг.

Ключевые слова: мемуары, Юг Украины, крестьянское повстанческое движение, Украинская революция.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2016